

Azərbaycanın Xalq rəssamı, əsərlərində istifadə etdiyi özünəməxsus koloriti və fərdi yaradıcılıq üslubu ilə fərqlənən Ağa Mehdiyev fəaliyyətinin müxtəlif dövrlərində müasiri olduğu quruluşun hakim orqanlarının, siyasi ideologiyanın və mühitin təsiri ilə əsərlər yaratmışdır. Bu məqalədə ustad Ağa Mehdiyevin erkən və yetkin dövr rəngkarlıq əsərlərinə dair örnəklər Azərbaycanda sovet hakimiyyəti illərində incəsənətə istiqamət verən və formalaşdırən əsas amillər fonunda şərh olunub.

Con Berger Sənətlə müqavimət əsərində rəngkarlıq haqqında bu fikirləri yazıb: Rəsm hər şeydən öncə bizi əhatə edən və daim görünüb yox olan əşyaların təsdiq olunmasıdır. ... Rəssamlıq var olanın, insanlığın içində atıldığı fiziki dünyanın bütün digər sənətlərə nisbətən daha birbaşa təsdiqlənməsidir [3, s. 17]. Bu fikrin ifadə etdiyi mənaya əsasən rəngkarlığın mahiyyətini bu şəkildə də ifadə etmək olar: rəngkarlıq zamanla daim formasını dəyişən fiziki aləmin rənglər vasitəsilə müxtəlif üsullarla maddiyyətə köçürülərək həmin ana özəl olan duruşunun əbədiləşdirilməsidir, çünki əşyalar rəngkarlıq əsərlərinin sahib olduğu əsas özəlliyə - davamlılığa malik deyil, əgər malik olsaydılar, bu halda rəsm yaradılmasının mənası olmazdı. Başqa formada desək, rəsm əsərləri dəyişilməyə məhkum olan məfhumların həmin anlıq duruşuna davamlılıq qazandıran surətləridir. Ziqmund Freyd Sivilizasiyanın narahatlığı əsərində qeyd edir: Bir planetin bir yandan öz ətrafında fırlanarkən, digərtərəfdən Günəş ətrafında fırlanması kimi fərd də öz həyat yolunda irəliləyərkən, eyni zamanda, insanlığın inkişaf prosesinə qoşulur [11, s. 115]. Bu bənzətmə nə qədər qısa olsa da çox böyük bir mətləbi ifadə edir - insanın bir fərd kimi formalaşmasına başlıca təsir edən amil onu əhatə edən cəmiyyətdir. İnsan cəmiyyətin daxilində onun bir parçası kimi inkişaf edir və bu münasibət qarşılıqlı təsirə əsaslanır, yəni cəmiyyət bizi formalaşdırdığı kimi, biz də yaşadığımız mühitə öz təsirimizi edirik. İki alimin fikrini ümumiləşdirsək, bu qənaətə gəlirik ki, hər bir rəssam öz yaşadığı mərhələnin adamı olmaqla dövrünün əlamətlərini əbədiləşdirir və bu işi görərkən, eyni zamanda, həm yaşadığı zamana özəl olan mədəni, siyasi və sosial mühitin təsirinə məruz qalmaqla bu əlamətləri öz əsərlərində əks etdirir, həm də özünəməxsus yaradıcılıq xüsusiyyətləri ortaya qoyaraq öz dövrünün mədəni mühitinə təsir edir və formalaşdırır.

Təsviri sənətin tarixinə ən qədim dövrlərdən bu günə qədər nəzər salsaq görürük ki, sənət əsərləri yaradılarkən başlıca təkanverici hakim sinif olmuşdur. Zadəganlar rəngkarlıq və heykəltəraşlıq əsərlərinin əsas sifarişçisi idilər, bu səbəbdən də incəsənət sözügedən sinfin zövqləri əsasında inkişaf edir. Özden Gezer qeyd edir:

İlk mədəni cəmiyyətlərdə rast gəlinən idarə edən və idarə edilən arasındakı fərq çərçivəsində o dövrün sənət nümunələrinin hökmdarların hekayələrini obyektivləşdirərək həyata keçirildiyi söylənilə bilər [6, s. 3093].

Tarixin bütün mərhələlərində müxtəlif ölkələrdə olduğu kimi Sovet hakimiyyəti dövründə Azərbaycanda da vəziyyət eyni idi. Azərbaycan 1920-ci ildə Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqının tərkibinə qatılmışdır. Ölkəmiz 1991-ci il 18 oktyabr tarixində Dövlət Müstəqilliyi haqqında Konstitusiyaya Aktı qəbul olunana qədər bu ittifaqın tərkibində qalmışdır. Bu dövrdə mərkəzi hakim dairənin yeritdiyi ideologiya ittifaqa daxil olan bütün ölkələrin mədəni mühitini tənzimləyirdi. SSRİ-də baş verən sözün əsl mənasında bu da deyildi. Burada hakimiyyət sənətin yönünə sadəcə təsir etmir, sənətin yönünü birbaşa təyin edirdi. İncəsənət və yaradıcılığın bütünnövlərində olduğu kimi, təsviri sənətdə də aparıcı istiqamət sosialist realizmi idi. Sosialist realizmi hələ Stalin dövründə ortaya çıxmış, adı nə qədər realizm olsa da, özündə bundan tamamilə uzaq olan bir cərəyan idi, çünki bu sadəcə olaraq hakim orqanın öz ideologiyasını cəmiyyətdə təbliğ etmək üçün sənətdən birbaşa istifadə etməsi idi.

Tənqidin sıfır səviyyəsində olduğu bu ərəfələrdə sənət əsərləri ittifaq xalqlarının SSRİ daxilində nə qədər xoşbəxt, firavan yaşamasını və bu vəziyyətdən məmnuniyyətlərini ifadə edirdi.

Azərbaycanın Xalq rəssamı Ağa Mehdiyev sənət və yaradıcılıq yoluna məhz bu dövrdə qədəm qoymuşdur. Bu səbəbdən Ağa Mehdiyevin ilk dövr yaradıcılığına yaxından nəzər saldıqda sovet ideologiyasının təsirləri aydın şəkildə görünür. Yaradıcılığı Azərbaycan xalqı ilə, xəlqiliklə, milliliklə bağlı olan rəssamın öz dəsti xəttivar idi. Lakin buna paralel olaraq sənət və siyasət arasında olan qarşılıqlı, məcburi birtərəfli əlaqə onun yaradıcılığından da yan keçə bilməzdi. İlk növbədə Ağa Mehdiyevin Qırmızı ordunun meyvələri əsərinin adını çəkmək lazımdır. Tablo sənətkarın yaradıcılığının ən ilkin mərhələsinə təsadüf edən II Dünya Müharibəsi illərində yaradılmışdır. Əsərin özü haqqında danışmadan, sadəcə həmin ərəfələrdə başqa rəssam tərəfindən fərqli bir tablounun adını çəkmək belə dövrün incəsənətinin ideoloji əsaslara qulluq etməsini isbat edir, söhbət Qırmızı ordunun tərəvəzləri əsərindən gedir. Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının 1960-cı ilə aid olan Azərbaycan sovet təsviri incəsənəti oçerkləri adlı nəşrindən bu iki əsər haqqında qeyd edilmiş bir cümləyə diqqət çəkmək istərdim: Kompozisiya və rəng baxımından bir-birinə bənzəyən əsərlər izləyicilərə kolxozçuların yaxşı koordinasiyalı, dəqiq işlərini, zəhmətlərini bəhrələrini diqqətlə qablaşdıraraq cəbhəyə göndərdiklərini təsvir edir. [2, s.75]

Ağa Mehdiyevin sovet ideologiyasının tələbləri əsasında işlədiyi əsərləri iki qrupa ayırmaq olar.

Birinci qrup əsərlərin mövzusu bilavasitə hakimiyyətin tələbinə əsaslanırdı deyə bilərik. Məsələn, 1979-cu ilə aid olan Komsomola qəbul əsəri belə tablolardandır. Əsər sənətkarın yaradıcılığının yetkin mərhələsinə aiddir, odur ki, bu əsərdə A.Mehdiyevin dəst-xətti aydın şəkildə sezilir. Xüsusilə Xalq rəssamına xas olan dekorativlik və perspektivdən imtina bu tabloya xas olan xüsusiyyətlərdir. Əsəri baxımlı edən başlıca cəhətlərdən biri də rəssamın seçdiyi rənglərdir. Ağa Mehdiyevin isti rənglərin ahəngdarlığından məharətlə istifadə etmək bacarığı burada aydın görünür. Əsərin koloritini sarı və qırmızı arasında dəyişən pastel tonları təşkil edir. Kompozisiyaquruluşu haqqında isə miniatür sənəti xüsusiyyətlərini əks etdirdiyini qeyd etmək olar. Burada təsvir edilən beş obrazın izləyicidən olan məsafəsindən asılı olmayaraq eyni ölçüdə təsvir edilməsi, qəbul masasının yenə də fəza dərinliyi nəzərə alınmadan düzbucaqlı formasında göstərilməsi miniatür sənətinə xas olan şərti dekorativliyi şərtləndirən əsas xüsusiyyətlərdir. Əsərin ideoloji əsasları ilk növbədə mövzusunda özünü göstərir, bundan əlavə kiçik detallara da diqqət yetirmək lazımdır. Komsomola qəbul üçün gələn gənclərin üz ifadəsində olan məmnunluq sovet gəncliyinin Ümumittifaq Lenin Kommunist Gənclər İttifaqına üzv olmaqdan qürur duymasını təbliğ edir. Əsərdə olan daha bir maraqlı detal qəbul otağında baş divara vurulmuş Leninin portretidir. Gənc xanımın önündə, masanın üstündə Yeni Yol qəzetinin bir nüsxəsi vardır. Bu da tabloda təsvir edilən hadisənin müəyyən müddət Cəlil Məmmədquluzadənin redaktoru olduğu, daha sonra gündəlik çap olunan ictimai-ədəbi qəzet olan Yeni Yol qəzetinin nəşr olunduğu illərdə baş verməsi təəssüratını yaradır.

İkinci qrup əsərlər birbaşa hakim dairələrin təbliğat məqsədlərinə qulluq etməyən, lakin eyni zamanda mənafeləri üçün ziddiyyətli olmayan mövzularda yaradılmış əsərlərdir. Sovet hakimiyyəti illərində müxtəlif rəssamların yaradıcılığında tez-tez rast gəlinən mənzərə janrı nümunələrini, öz dövrünün ziyalıların və tarixi şəxsiyyətlərin portretlərini, xalqın milli adət və ənənələrini, eyni zamanda gündəlik məişət həyatını özündə əks etdirən tablolar bunlara əsas nümunədir ki, bütün bunlar Ağa Mehdiyev üçün də sevimli idi, çünki rəssam digərlərinə nisbətən daha çox bu əsərlərdə öz dəst-xəttini, üslubunu, fərdi yaradıcılıq xüsusiyyətlərini danışdıra bilirdi.

Müəllifin çoxfıqurlu kompozisiyaları arasında Güləş (1979), Xalq bayramı (1976) kimi əsərləri uzun əsərlərin xalq tamaşaları ilə bağlı ənənələrini, xalq bayramlarının hansı formada qeyd olunmasını özündə əks etdirir. Bu əsərlərdə xüsusilə nəzərə çarpan xüsusiyyət fıqurların məkanda yerləşdirilməsi məsələsi ilə bağlıdır. Rəssamın bir çox əsərlərində perspektiva qaydalarından kənara çıxılmasını, fıqurların hansı planda yerləşməsindən asılı olmayaraq ölçülərinin buna müvafiq icrasına əhəmiyyət verilməməsini müşahidə edirik. O, bəzən əyri xətlərlə axıcı formalar yaradır, bəzən isə sınıq xətlərin köməyiylə formanı kəskinləşdirir. Güləş əsərində bu iki xüsusiyyət bir-biri ilə vəhdətdə təqdim olunub. Bu əsər özünün dinamikası və rəngarəngliyi ilə seçilir. Burada milli ornamentlərlə bəzədilmiş xalının üzərində iki pəhləvanın mübarizəsi əks olunub. Ön planda əllərini sinəsi üzərində çarpazlamışüçüncü bir qəhrəman izləyiciyə doğru baxır. Yaşıl çəmənə sərilmiş xalının ətrafına toplaşmış kütlə maraqla qızgın gedən mübarizəni izləyir. Tamaşaçılar arasında sol tərəfdə yerləşən üç fıqur diqqəti xüsusilə cəlb edir. Sözügedən obrazlar zurna, balaban və qoşanağara musiqi alətlərində etdikləri ifa ilə pəhləvanları mübarizəyə bir az daha həvəsləndirən musiqiçilərdir. Belə sadə mövzunun əlavə edilən elementlər vasitəsilə gözoşxayan hala gətirilməsi rəssamın istənilən mövzuya ciddi yanaşmasının göstəricisidir. Əsərdə emosionallığın artırılması üçün rənglərin vəhdətindən xüsusilə istifadə olunub. Xüsusilə Ağa Mehdiyevin palitrasının özəyi olan isti tonlar – sarı və qırmızı bu tabloda da hakimiyyəti əlində saxlayır. İsti tonlardan istifadə hər zaman yaradılan əsərin izləyicidə xoş əhval-ruhiyyə yaratmasına səbəb ola bilməz, lakin sənətkar burada öz ustalığını nümayiş etdirmişdir, rəssamın məntiqli və uyumlu kolorit seçimi və rəng keçidləri sayəsində əsər daha da doğmalaşır.

Xalq bayramı əsərində nisbətən daha çox fıqur işlənmiş və daha mürəkkəb kompozisiya yaradılmışdır. Ön planda təsvir edilmiş kəndirbaz ipin üzərində məharətləöz tamaşasını nümayiş etdirir. Əsərin sağında, aşağı küncündə zurna və balaban ifaçıları, onlardan daha geridə, mərkəzdəki meydançada isə iki əli üzərində hərəkət edən akrobat təsvir edilmişdir. Bildiyimiz kimi xalq oyunlarının hazırlanması, kəndirbazların, pəhləvanların çıxışlarından ibarət tamaşaların ifa olunması, insanların meydançaya toplaşaraq bu tamaşaları birlikdə izləməsi Novruz bayramının zənginməənəviyyətli mahiyyətindən xəbər verən silinməz adətlərimizdəndir. Tabloda rəssam özünəməxsus işləmə tərzini sərgiləyib – ön planda və ya arxa planda yerləşməsindən asılı olmayaraq personajların ölçülərini bir-birindən demək olar ki, fərqləndirməyib. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, belə təsvir metodunu seçərkən rəssamın əsas söykənəcəyi milli rəngkarlıq ənənələri, xüsusilə də orta əsrlər miniatür sənətidir.

Beləliklə, SSRİ zamanında incəsənətin inkişafına nəzər saldıqda təsviri sənətin hökumət maraqlarına xidmət etməsi, yaradılan əsərlərdə mövzu seçimi zamanı dövlət nəzarətinin olmasını müşahidə edirik. Ağa Mehdiyevin sovet hakimiyyəti illərindəyaratmış olduğu tablolara baxdıqda dövlətin siyasi maraqlarının təbliğinə uyğun gələn, sosialist realizmi yaradıcılıq metodunu əsas tutan əsərlər qarşımıza

çıxır. Bu əsərlərin bəziləri birbaşa təbliğət xarakteri daşıyaraq real hadisələrin idealizə olunmuş formasını əks etdirir. Bir qrup əsərlərdə isə biz dövlətin maraqlarına zidd olmadığı üçün yaradılmasına icazə verilən məişət mövzularını, xalq adət və ənənələrini müşahidə edirik. Əsərlərin koloritində isti rəng tonları qarşımıza çıxır, kompozisiya quruluşunda isə Ağa Mehdiyevə xas olan miniatür sənəti ənənələrinə qayıdış, dekorativlik və perspektivdən imtina ön plandadır.

Ədəbiyyat:

1. Ağayev, S.Ə. Ağa Mehdiyevin yaradıcılığında portret janrı // - Bakı: Mədəniyyət Dünyası – elmi nəzəri məcmuə. – 2018. №36. – s. 93-96.
2. Azərbaycan sovet təsviri incəsənəti oçerkləri / N.Həbibov, N.Hacıyev, N.Miklaşevskaya [və b.] – Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası nəşriyyatı, - 1960
– 187 s. Berger, C. Sanatla direniş / C. Berger. – İstanbul: Metis Yayınları, - 2017.
3. Cəlil Məmmədquluzadə Ensiklopediyası (ensiklopediya) / tərt. ed.
4. A.R.Rzayev [və b.], - Bakı: Şərq-Qərb, - 2008, - 320 s.
5. Əzimova K. Rənglərdən ilham alan sənətkar // Mədəniyyət, 2020, 19 mart, s.6.
6. Gezer, Ö. Sanat siyaset ilişkisi, propaqanda ve protesto // İdil. – 2017. №6.39. – s. 3091-3110.
7. Quliyev Ə. Milli ruhlu rəssam // Mədəniyyət, 2015, 16 dekabr, s.15.
8. Litvin M.D. İzomaterial: Ağa Mehdiyev. Bakı: İşıq, 1990, 104 s.
9. Soltanlı S. Sadə və isti rənglər ustası // Mədəniyyət, 2015, 2 oktyabr, s.15.
10. Vəliyev K. Təbiət və həyat rənglərin ecazkar aləmində // Mədəniyyət, 2014, 6 avqust, s. 12.
11. Ziqmund, F. Sivilizasiyanın narahatlığı / F. Ziqmund. – İstanbul: Metis Yayınları, - 2011. – 131 s.

Санан Агаев

Советская идеология и творчество Ага Мехдиева.

Резюме: Анализируя развития искусства в СССР, мы наблюдаем, что изобразительное искусство служит интересам государства и пропангандируемой ей идеологии. Произведения созданные Ага Мехдиевым в советский период отражают политические интересы Советского Союза, основанные на творческих методах «социалистического реализма». Некоторые из этих работ носят прямой пропангандистский характер и отражают идеализированную форму реальных событий. В ряде работ мы наблюдаем темы быта, народных обычаев и традиций, которые разрешено создавать, поскольку они не противоречат интересам государства. В колорите произведений проявляются теплые тона, а в композиционной структуре планируется вернуться к традициям миниатюрного искусства, присущим Ага Мехдиеву, отказаться от декоративности и перспективы.

Ключевые слова: Ага Мехдиев, советская идеология, изобразительное искусство, живопись, соцреализм, цвет.

Sanan Aghayev

Soviet ideology and Aga Mehdiyev's creativity

Summary: When we analyze the development of art in the USSR, we see that the fine arts serve the interests of the government and that there is state control over the choice of subjects in the works created. When we look at the paintings created by Aga Mehdiyev during the Soviet era, we come across works that are in line with the promotion of the political interests of the state, based on the creative method of "socialist realism". Some of these works are of a direct propaganda nature and reflect the idealized form of real events. In some works, we observe the themes of life, folk customs and traditions that are allowed to be created because they do not contradict the interests of the state. Warm tones appear in the color of the works and in the compositional structure, it is planned to return to the traditions of miniature art typical of Aga Mehdiyev, to abandon the decorative and perspective.

Key words: Aga Mehdiyev, Soviet ideology, fine arts, painting, socialist realism, color.